

„Na klancu“, se boš spomnil na mater; tudi jaz sem veliko mislil nanjo, ko sem pisal.“ Pa ne samo v tem romanu. Mati mu je bila v mislih, če je pisal o trpeči ženi, o ljubezni, ki se bori z bedo in pomanjkanjem, o večni veri v pravico, ki se mora izkazati, in o trdnem upanju, ki prehaja polagoma v rezignacijo, a ne preide v obup.

Naša mati je bila globoko pobožna žena. V večnem stradanju in brezmejnem siromaštvu jo je krepila vera v božjo pomoč, ki se bo izkazala prej ali slej. Tako dobro se je spominjam: objokane, kako sedi ob praznem ognjišču in premišljuje, kaj bi nam dala za kosilo in za večerjo, lačnim in preplašenim, in kam bi šla iskat na pósodo. Slabo je bila oblečena in ob nedeljah je hitela k zgodnji maši, zavita v široko preperelo ruto, da bi na praznik ob belem dnevu ne razodevala svojega siromaštva. Sključena v kotu je molila in bila je vsa srečna, ko je videla Ivana in mene, da ministrirava pri oltarju. Popoldne nas je pa vodila otroke k sv. Trojici, kjer je opravljala križev pot okoli cerkve, mi pa s strahom in grozo strmeli v kričeče podobe neusmiljenih judov, ki bičajo in križajo Kristusa. Spominjam se tudi teža, da je bila mati vselej, ko se je vrnila iz farne cerkve pri sv. Pavlu ali pa od sv. Trojice, vedrejša in da zvečer ni jokala. Njeno upanje je raslo, kadar je molila in se porazgovorila z Bogom. Ta njena živa vera v Boga in pa njeno neomajno upanje v boljšo prihodnost se je vcepila tudi Ivanu v srce. Vem čisto dobro, da je Ivan zadržal materino sliko, kakršna je bila v resnici: sliko trpeče žene z živo vero, z večnim upanjem in z brezkraino ljubeznijo. In ta materina slika ga je spremljevala skozi življenje do smrti. Nikoli se ni otresel materine podobe, ki se mu je vsadila v mehko in plemenito srce. Vplivi njegovega dunajskega življenja so sicer potisnili za nekaj let ta sveti spomin v ozadje; takrat je Ivan z drugimi vred mislil, da je njegova dolžnost in njegov poklic, da obračuna z verskimi »predsodki« in da pobije »zmote«, v katere nas je »zapeljala« Cerkev in njena hierarhija. Take nazore je imel Ivan par let na Dunaju; kažejo se tudi v nekaterih njegovih delih (Kosirnik, Malhus) in meni jih je razkladal v privatnih pismih.

To je bila posebna vrsta bolezní, — Ivan bi rekel, da je imel »ošpice« — ki je prenehala, ko se je malo streznil in ko se je sramoval, da je sploh kdaj stopil v tisto žalostno službo, ki ji Nemci pravijo »Mitheulen«. Prepričan brezverec ni bil nikoli. Preveč globoko se mu je vtisnila materina podoba: krivično trpljenje, prenašano z mučeniško vdanostjo in s trdnim upanjem na plačilo in poveličanje. Njegov evangelij, ki ga je označeval trpečim, ponižanim in razžaljenim, »o trpljenju in o zmagoslavnem poveličanju iz trpljenja«, je bila dediščina, ki jo je prejel od svoje matere. In ko mi je rekel na smrtni postelji, da mu veliko prihaja na misel pokojna mati in da jo bo pozdravil, ko se z njo snide, sem vedel, da ga je mati vodila iz trpljenja v poveličanje.

K. C.

Nekaj o Cankarju in njegovi »moráli«.

Ko sem se čez devetnajst let vračal v domovino in premišljeval o srečanju po tolikem času zopet s svojimi nekdanjimi prijatelji in znanci, sem si predstavljal Cankarja takega, kakršen je bil nekdanj: Človek, sicer bolj sam zase, vendar v družbi prijeten in zanimiv, brez

vseh teh »navad in postopkov«, ki so postali groza in strah ne samo šentflorijanskih »poštenih in spodobnih« ljudi in filistrov, temveč tudi mnogih njegovih prijateljev. In čim dalje sem poizvedoval o njegovem življenju v tej dobi, tem bolj sem spoznaval, kakšna premena se je izvršila v njegovem notranjem življenju, ter da je bila ta premena posledica zunanjih razmer, v katerih je Cankar živel, posledica našega družabnega življenja, posledica naše »morále«.

Bilo je pozimi 1893/94. leta. Hodil sem v tretji razred gimnazije, a stanoval na Mestnem trgu št. 10 v Skabrnetovi hiši zadaj na dvorišču. Nekega dne je prišel k meni brat Lojze in mi povedal, da se bo na mojem stanovanju shajala »Zadruga« ter da bo prva seja že danes zvečer, naj le vse lepo pripravim.

Zvečer sva z gospodinjo znesla na sredo sobe par miz in postavila okrog vse stole in klopi, kar jih je le imela. Spominjam se še dobro, kako svečano je bila nastrojena ta prvi večer moja duša.

Ko se je stemnilo, so začeli prihajati člani »Zadruga«; ni jih bilo mnogo. Najprej je prišel Štefè, ki je bil sploh najvestnejši obiskovalec teh literarnih večerov, za njim pa počasi drugi. Ko je predsednik, meni se zdi Dermota, otvoril sejo, so bile klopi in stoli zasedeni. Razen Štefeta in brata je bilo navzočih tudi par drugih; kar se spominjam: Drenik, Lončar, če se ne motim — Drganc, potem Kette, Župančič in Cankar.

Kakor je znano, so združani na teh večerih čitali svoje nove, nenatisnjene proizvode. Eden iz sočlanov je bil določen za kritika. Ocena je bila navadno resnosta in sestavljena v vzgojnem zmislu, z namigljaji, kako da naj se, po mnenju ocenjevalca, piše ali popravi stvar.

Tedaj je bil ravno čas nastopa »moderne«. Moderni so stopili v javnost prvič v »Vrtcu« in »Angelčku«. Cankar-Trošan je imel ob tistem času v »Ljubljanskem Zvonu« tudi že romantičnega »Kacijanarja« in par trioletov, Župančič-Gojko pa v »Dom in Svetu« nekaj pesmic. Kette-Siluška je pisal samo še v »Vrtec« in v »Angelčka«.

In na enem teh združnih večerov je prebral Cankar svojo prvo stvar v nevezani besedi — namreč satirično črtico — »Morala«. Kritika je bila, kolikor se morem spomniti, naravnost neugodna. Očitala mu je najbolj fantastičnost, neverjetnost dejanja in čudni, nekako hlastni, meočiči se semtertja način pripovedovanja, torej ravno to, kar je bilo najbolj izvrnega, najbolj bistveno Cankarjevega.

No, vkljub neugodni kritiki je izšla »Morala« 1894. leta v »Zvonu« in pokazala takoj nekako smer nadaljnemu Cankarjevemu pisateljevanju, ki je bila v največji meri: zasmehovanje, pobijanje navidezne, hinavske, splošno meščanske morále ter opevanje, poveličevanje radi te »morále« obsojenih, ponižanih, izločenih.

Cankar je to morálo sovražil, preziral, in kjer je le mogel, ji je dal brco, ne samo v svojih prekrasnih spisih, temveč tudi v svojem lastnem zunanem življenju.

In postal je sam izločenec sredi tisočev drugih. In bil je ponosen na to!

»Izločeni so in legion jih je! ... Jaz sodim vrednost družbe po številu in kvaliteti izvržencev, in če pregledam tabelo, bi mi bilo na čast, da sem v številu poslednjih! ... (Življenje in smrt Petra Novljana.)

Rad. Peterlin-Petruška.